

Dynamiek en kleinschaligheid

A.R. Thurik*

Het vermogen tot aanpassing aan veranderende omstandigheden is van belang voor de concurrentiekracht van een economie. De afgelopen tijd zijn er in *ESB* diverse artikelen verschenen waarin getracht werd de dynamiek van de Nederlandse economie te meten. In dit artikel worden verschillende maatstaven vergeleken. Er wordt grote aandacht besteed aan de relatie tussen dynamiek en kleinschaligheid en Nederlandse sectoren worden gerangschikt naar dynamiek.

In het begin van de jaren negentig is de zorg om het niveau van de dynamiek van het Nederlandse bedrijfsleven in beeld gekomen. Dynamiek wordt hier geassocieerd met aanpassingsvermogen of vernieuwingsintensiteit¹. Dynamiek is op tenminste twee manieren te benaderen. Op het niveau van ondernemingen bestaat dynamiek uit de mate waarin ondernemingen bereid of in staat zijn toe- of uit te treden, te groeien of te krimpen of hun productieproces te veranderen door speur- en ontwikkelingswerk of innovaties. Op het niveau van markten is dynamiek gekoppeld aan bij voorbeeld prijsaanpassing bij onderbezetting op een goederenmarkt of loonaanpassing bij werkloosheid op de arbeidsmarkt. Het is duidelijk dat de zorg om een voldoende hoog niveau van dynamiek van het Nederlandse bedrijfsleven terecht is.

In de jaren tachtig richtte deze zorg zich op de binnenlandse sector. Immers, de groei van de totale Nederlandse economie liep achter bij die van andere moderne economieën, terwijl de Nederlandse export floreerde. Voorts rees de vraag of het hoge overschot op de lopende rekening van de betalingsbalans een indicator was van onvoldoende rendabele binnenlandse investeringsmogelijkheden². Een achterblijvende binnenlandse sector ondermijnt immers de concurrentiekracht van de internationale sectoren van onze open economie. Deze ondermijning loopt via tenminste drie sporen³. Intensieve samenwerkingsrelaties tussen bedrijven op het gebied van het uitbesteden en toeleveren van goederen en diensten maken een economie steeds gevoeliger voor de zwakste schakel. Een achterblijvende binnenlandse sector maakt Nederland onaantrekkelijk als vestigingsplaats voor buitenlandse bedrijven. Ten slotte draagt een achterblijvende sector onvoldoende bij aan de financiering van publieke voorzieningen op het gebied van zekerheid, veiligheid, gezondheid, infrastructuur, onderwijs, en dergelijke.

De zorg om de toekomst van de buitenlandse sector als gevolg van de samenhang met de binnenlandse wordt vergroot door de sterk toenemende concurrentie op de wereldmarkten ('globalisering'). Deze

toenemende concurrentie hangt samen met de toename van het aantal deelnemers uit met name Azië en Oost-Europa, de voortgaande liberalisering van het handelsverkeer, de toename van mobiliteit van kapitaal en (hoogopgeleide) arbeid en de vermindering van de kosten van communicatie en synchronisatie bij over de aardbol gespreide activiteiten⁴.

Aandacht voor dynamiek

Naast de voortdurend toenemende internationale concurrentie zijn er nog tenminste twee redenen waarom bijdragen over dynamiek de kolommen van deze Berichten nog enige jaren zullen sieren.

Ten eerste zijn er nogal wat overheidsregelingen die het functioneren, en dus de dynamiek, van markten direct beïnvloeden⁵. Er is in Nederland een grote publieke en semi-publieke sector waar mededinging nauwelijks een rol speelt (zoals in het onderwijs). Er is veel mededingingsbeperkende regulering (zoals in de landbouw en het openbaar nut). Er is prijsvertekenende subsidiëring (zoals in het openbaar vervoer en de huisvesting). Er is toetredingsbelemmerende vestigingwetgeving (zoals in het ambacht) en algemeen-verbindendverklaring van cao's (in de industrie). Voorts is er de winkelsluitingswet en wetgeving voor vrije beroepen (het notariaat). Ten slotte zijn er mededingingsbeperkende regelingen op vele binnenland-

* De auteur is directeur fundamenteel onderzoek van het Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf, en hoogleraar aan de economische faculteit van de EUR. Hij bedankt Bob van Dijk, Koos van Dijken, Garnt Dijksterhuis, Aad Kleijweg, Marcel Lever en Sjaak Vollebregt voor hun commentaar of berekeningen.

1. *Kleinschalig ondernemen 1993: dynamiek en ondernemersklimaat*, EIM, Zoetermeer, hoofdstuk 4.

2. A.L. Bovenberg, *Overvloed en onbehagen*. Sparen en investeren in Nederland, *ESB*, 6 februari 1991, blz. 144-148.

3. J.J.M. Kremers, *Naar een sterkere binnenlandse groei*, dynamiek, *ESB*, 11 december 1991, blz. 1228-1232.

4. L.A. Geelhoed, 1994: uitdagingen voor het sociaal-economische bestel, *ESB*, 5 januari 1994, blz. 4-8.

5. J.J.M. Kremers, op.cit, tabel 2.

se sectoren (zoals prijs- en marktverdelingskartels) die door de overheid geregistreerd en dus gesanctioneerd worden. Vele van de hierboven genoemde regelingen staan ter discussie, met name die op het gebied van ordening en mededinging.

Ten tweede is er de samenhang tussen de dynamiek op de goederen- en dienstenmarkten en die op de arbeidsmarkt, terwijl de arbeidsmarkt via prijsvormende koppelingsmechanismen weer samenhangt met een groot deel van ons sociale stelsel. De lage arbeidsdeelname en de hoge zekerheidsborging van ons stelsel dragen bij aan de hoge collectieve-lastendruk. De herinrichting van het stelsel bepaalt al enige jaren de politieke agenda en dit zal nog geruime tijd zo blijven. Nieuwe of vernieuwde argumenten die de koppeling leggen tussen de dynamiek op de goederen- en dienstenmarkt – en dus het succes van de BV Nederland bij een steeds verder oprdingende internationale concurrentie – en de herinrichting van ons sociaal-economisch stelsel zullen de besluitvorming omtrent de herinrichting van het stelsel bevorderen⁶. Met andere woorden, in de discussies over de modernisering van onze economie zal er met betrekking tot aspecten als herverdeling, overheidstaken, overlegstructuren en zekerheidsniveaus en hun financiering, steeds meer aandacht worden geschonken aan hun samenhang met de dynamiek van goederen- en dienstenmarkten.

Vorig jaar zijn drie bijdragen verschenen in deze Berichten die op een directe wijze pogen dynamiek te meten. Van Bergeijk en Haffner kiezen voor een traagheidsratio (dit is de mate waarin het niveau van capaciteitsbezetting prijsveranderingen beïnvloedt) en concluderen dat er aan de marktdynamiek in Nederland in de jaren zeventig en tachtig wel wat schort⁷. Thurik herinterpreteert de resultaten van een studie ter verklaring van prijs-kosten marges en neemt geen gebrek aan dynamiek waar in de Nederlandse industrie in de periode 1975 tot en met 1986. Hij beschouwt hiertoe de korte en lange-termijneffecten van zowel vraag als capaciteitsbezetting op prijs-kosten marges. Carree, Fris en Thurik gebruiken twee verschillende modellen ten einde twee maten voor marktdynamiek te construeren⁹. De eerste maat heeft te maken met de omvang en snelheid van toetreding, de tweede met de snelheid van de aanpassing van winsten. Zij passen dit toe op de Nederlandse detailhandel en concluderen dat de voorgenoemde versoepeling van de vestigingwetgeving de dynamiek zal verhogen. Van Ark, De Haan en Kouwenhoven stellen een indirecte wijze van dynamiekmeting voor¹⁰. Zij gebruiken de ontwikkeling van de bruto toegevoegde waarde, van de werkgelegenheid en van de arbeidsproductiviteit om te onderzoeken of de nauwelijks exporterende sectoren in Nederland minder dynamisch zijn dan de exporterende. Zij laten zich dus sterk inspireren door bezorgdheid over een achterblijvende binnenlandse dynamiek. Hun resultaten zijn niet eenduidig. Ik noem hun maten indirect omdat het niveau van de maten een gevolg zou kunnen zijn van het niveau van de dynamiek in de betreffende sectoren. Onderzoek moet uitwijzen of dit inderdaad het geval is.

De meting van dynamiek

Grofweg zijn er twee routes om het begrip dynamiek te benaderen. Ten eerste de route waarbij een relatie wordt gelegd met het niveau van mededinging. Dit niveau wordt beschreven door middel van het niveau of de groei van winsten of prijzen. De tweede route bestaat uit een waaier van ad hoc indicatoren waarvan het plausibel is dat zij iets met dynamiek te maken hebben. Van beide routes zal ik enige voorbeelden geven en ook toelichten hoe de vier hierboven genoemde bijdragen aan de discussie over dynamiek te rangschikken zijn.

Directe meting

De mededingingsroute heeft zijn wortels in het model van volledig vrije mededinging. Dit model veronderstelt dat prijsnemers zover gaan in hun productie totdat de verkoopprijs gelijk is aan de marginale produktiekosten. Evenwicht tussen marktvraag en produktie-aanbod bepaalt de verkoopprijs. Bovennormale winsten lokken toetreding uit, het aanbod neemt toe en de prijs daalt. Uiteraard is dit geen realistisch model. Toch is dit het een uitgangspunt van vele benaderingen: de mate van dynamiek is evenredig aan de mate waarin de volledig vrije mededingingsmechanismen worden benaderd. Dynamiek wordt dan gedefinieerd als de snelheid of de volledigheid waarmee deze mechanismen werken. Dit is direct zichtbaar bij de Lerner-index, $L = (P - mk)/P$. Deze index geeft weer in welke mate ondernemingen in staat zijn hun prijs, P , boven de marginale kosten, mk , vast te stellen. Een hoge L geeft aan dat er bovennormale winsten worden behaald en er dus weinig dynamiek is. Een lage L is een indicator van veel dynamiek. De relatie tussen de Lerner-index en de intensiteit van mededinging kan nog verbeterd worden door de index te corrigeren voor invloeden die niets met mededinging te maken hebben. Bij voorbeeld, een stijgende conjunctuur brengt vaak lagere kosten per eenheid produkt met zich door een hogere capaciteitsbenutting. De resulterende hogere Lerner-index hoeft geen indicatie te zijn van een lagere intensiteit van mededinging. Een tweede situatie waarin een correctie nodig is kan als volgt worden geschetst: een laag niveau van mededinging kan via hoge winsten leiden tot een geringe noodzaak tot efficiënte produktie. De resulterende hoge kosten per eenheid produkt leiden tot een lage Lerner-index, die in dit geval geen indicator is van een hoog niveau van mededinging. Het eerder genoemde onderzoek van Thu-

6. L.A. Geelhoed, op.cit.

7. P.A.G. van Bergeijk en R.C.G. Haffner, Op zoek naar dynamiek, *ESB*, 20 januari 1993, blz. 52-56.

8. A.R. Thurik, Is de Nederlandse industrie wel zo weinig dynamisch? *ESB*, 28 april 1993, blz. 385-387. Zie ook: Y.M. Prince en A.R. Thurik, Price-cost margins in Dutch manufacturing, *De Economist*, jg. 140, 1992, blz. 309-335.

9. M.A. Carree, P. Fris en A.R. Thurik, De gevolgen van de nieuwe vestigingwet, *ESB*, 24 november 1993, blz. 1082-1086.

10. B. van Ark, J. de Haan en R. Kouwenhoven, Het dynamisch tekort van Nederland, *ESB*, 8 december 1993, blz. 1131-1134.

rik is gebaseerd op studies waarbij de Lerner-index de te verklaren variabele is.

Een verwante klasse van modellen is die waarbij niet het niveau van prijs of winst telt maar de snelheid waarmee winsten verdwijnen. De gedachte hierachter is dat wanneer de dynamiek hoog is, winst in een bepaalde periode weinig zegt over de in de volgende periode te behalen winst. We zijn hier dan aangeland in de 'persistence of profits'-literatuur¹¹. Het tweede model van Carree, Fris en Thurik is op deze gedachte gebaseerd.

Ook de oorzaak van prijsaanpassingen wordt wel gebruikt als indicator voor de mate van dynamiek. In het model van Van Bergeijk en Haffner is de prijsmutatie afhankelijk van de mutatie in kosten per eenheid produkt, het niveau van de capaciteitsbenutting en de verandering van die capaciteitsbenutting. Vooral het reageren van de prijs op het niveau van de capaciteitsbenutting wordt als dynamiek geïnterpreteerd.

Andere modellen geven een zo volledig mogelijk specificatie van de wederzijdse relatie tussen het niveau van de gemiddelde winst per onderneming en het aantal ondernemingen. De gedachte is dat hoge winstniveaus toetreding tot gevolg hebben en dat toetreding tot verlaging van de winst leidt, en voorts dat de mate waarin dit proces zich inderdaad voltrekt een indicator is van de mate van dynamiek. Is er bij voorbeeld geen toetreding ondanks relatief hoge winsten dan is het dynamische proces verstoord. Het eerste model van Carree, Fris en Thurik is op deze gedachte gebaseerd.

Hiervan afgeleid zijn modellen die de relatie tussen toetreding en uittreding beschouwen. In een markt die niet groeit en waarin identieke ondernemingen 'normale' winsten opstrijken kunnen er twee verschillende causale relaties optreden tussen toetreding en uittreding: 'replacement' en 'displacement'. Replacement treedt op wanneer er ruimte in de markt ontstaat doordat een onderneming uittreedt en er dus een nieuwe onderneming toetreedt. Displacement treedt op wanneer er krapte in de markt ontstaat doordat een onderneming toetreedt en er dus een onderneming moet uittreden. De gedachte is dat dynamische markten meer door displacement dan door replacement worden gekenmerkt¹².

Indirecte meting

Zoals gezegd, er is naast de route die een relatie legt met niveau of groei van winsten of prijzen, een tweede route om dynamiek te beschrijven. Dit is de z.g. indicator-route¹³. Ik noem een paar indicatoren:

- **marktconcentratie** is een maat voor de grootteverdeling van de bedrijven op een markt. Er zijn vele kengetallen ontwikkeld. Bij voorbeeld de concentratie-ratio, die het gezamenlijke marktaandeel van de X grootste bedrijven meet. De gedachte is dat een hoge marktconcentratie leidt tot samenwerkingsgedrag en dus tot uitschakeling van mededinging. Een alternatieve maat is (de groei van) het aandeel van kleine bedrijven. Een hoog aandeel van kleine bedrijven betekent bijna per definitie een laag aandeel van grote bedrijven en dus een kleine kans op prijsbedervende samenwerkingsvor-

men. Daarbij komt dat concurrentie van kleine bedrijven de mogelijkheden tot uitoefening van marktmacht door grote bedrijven beperkt¹⁴. Een hoog aandeel van kleine bedrijven is ook een indicator voor lage toe- en uittredingsbarrières. Voorts zijn er aanwijzingen dat overwinsten bij kleine bedrijven sneller verdwijnen dan bij grote¹⁵. In het zijn tijd ver vooruit zijnde artikel 'Uit de schaduw van de groten' dichte Van der Zwan het mkb al de volgende eigenschappen toe: proeftuin en voorstadium voor groei, basis voor nieuwe bedrijfstakken, innovatiepotentie en flexibiliteit en aanpassingsvermogen¹⁶. Kortom dynamiek. Al met al lijkt (de groei van) het aandeel van kleine bedrijven een redelijke en simpele maat voor dynamiek.

- **Marktmobiliteit** geeft de omvang van de veranderingen in marktaandelen van (alle) bedrijven in een markt weer. Een index kan bij voorbeeld worden geconstrueerd door de absolute waarde van de verschillen in marktaandelen van bedrijven in twee opeenvolgende perioden te sommeren. Hoe hoger deze index is, des te groter is de mobiliteit. De gedachte is uiteraard dat wanneer een bepaalde verdeling van aandelen van bedrijven in een markt niet verandert dit een aanwijzing is van geringe dynamiek.
- **Toegankelijkheid van de markt** is een belangrijke determinant van dynamiek die op verschillende manieren gemeten kan worden. De gedachte is dat naarmate bestaande aanbieders minder worden blootgesteld aan concurrentie of aan de dreiging van concurrentie van nieuwe ondernemingen, er sprake is van een lagere dynamiek, bij voorbeeld tot uitdrukking komend in bovennormale winsten.

Toegankelijkheid van de markt kan op drie manieren worden gemeten. Ten eerste m.b.v. een directe inventarisatie van barrières, zoals schaalvoordelen (van toepassing op nieuwe ondernemingen) of in- en uitvoerrestricties (van toepassing op buitenlandse ondernemingen). Ten tweede met een inventarisatie van potentiële mededingers, de 'firms outside the market'. Dit is een nogal moeilijke aanpak aangezien het gecompliceerd is om in

11. D.C. Mueller (red.), *The dynamics of company profits: an international comparison*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

12. M.A. Carree en A.R. Thurik, *Entry and exit in retailing: incentives, barriers, displacement and replacement*, Economisch Instituut, EUR, Rapport 9359/A, 1993.

13. Zie ook R.C.G. Haffner, *De meting van dynamiek: een onderzoek naar de marktwerking op goederenmarkten in Nederland*, EUR/EZ, 1993 en E.I.M., *Kleinschalig ondernemen 1993*, Zoetermeer, hoofdstuk 8.

14. S. Martin, *Industrial Economics*, New York, Mcmillan Publishing Company, 1988, blz. 184. Voor de Nederlandse industrie wordt deze hypothese eigenlijk noch verworpen noch aangenomen. Zie Y. Prince en A.R. Thurik, Firm-size distribution and price-cost margins in Dutch manufacturing, *Small Business Economics*, jg. 5, 1993, blz. 173-186.

15. A. Kleijweg, Winstpersistentie en concurrentie in de industrie, *CBS-Select 8: het Midden- en Kleinbedrijf*, Voorburg, 1993, blz. 148-158.

16. A. van der Zwan, Uit de schaduw van de groten, *ESB*, 7 oktober 1981, blz. 976-979.

te schatten wie toetredingsplannen heeft, zeker als het om startende ondernemingen gaat. Ten derde met turbulentie- of beweeglijkheidsindicatoren. Dit zijn maten die het resultaat weergeven van barrières en externe mededingingsdrang. Voorbeelden zijn het aantal toetreders plus het aantal uitreders of de waarde van de importen plus die van de exporten.

- *Transformatie-geneigdheid* is een belangrijk element van de in een markt optredende dynamiek. Dit element kan betrekking hebben op veranderingen in het produkt, het produktieproces, de organisatievorm, de verkoopmarkt enz. De gedachte is uiteraard dat dynamiek samenhangt met veranderingen. Innovatieve input (bij voorbeeld uitgaven aan speur- en ontwikkelingswerk) of innovatieve output (bij voorbeeld in aantal octrooien) zijn voor de hand liggende indicatoren van de transformatie-geneigdheid van een markt.
- *Performance* wordt vaak met dynamiek geassocieerd, maar hoeft dit uiteraard niet te zijn. De groei of grootte van de winstgevendheid of de werkgelegenheid kan ook het gevolg zijn van de ontoegankelijkheid van een markt. Performance-maten kunnen hoogstens een indicator van dynamiek zijn voor zover zij een gevolg zijn van dynamiek bevorderend ondernemersgedrag (zoals uitgaven aan speur- en ontwikkelingswerk) of van dynamiek bevorderende marktstructuren (zoals lage toetredingsbarrières).

Correlaties tussen indicatoren

In het vervolg van de analyse zal gebruik gemaakt worden van de indicator-route. Dit is redelijk eenvoudig en van de mededingingsroute zijn al enige voorbeelden gegeven. Gebruik wordt gemaakt van de volgende dynamiek-maten: toetreding, turbulentie, kleinbedrijf (kb)-fractie in termen van aantal ondernemingen, de groei van de kb-fractie, midden- en kleinbedrijf (mkb)-fractie in termen van aantal werknemers en de groei hierin. Voor een definitie wordt verwezen naar de voetnoten van tabel 1. Met CBS-statistieken kunnen de dynamiekmaten voor 29 bedrijfsklassen voor de periode 1985-1987 geanalyseerd worden. De totale Nederlandse economie exclusief landbouw en visserij, delfstoffenwinning, openbaar nut en de overige dienstverlening (openbaar bestuur, religie, onderwijs, gezondheid, sport en recreatie, enz.) is op enige kleine uitzonderingen na vertegenwoordigd¹⁷. De variabelen komen met name uit de hoek van de grootteverdeling van bedrijven en toegankelijkheid van een markt. Daarnaast worden twee 'performance'-maten geïntroduceerd, te weten het exportaandeel en de groei van de totale werkgelegenheid per bedrijfsklasse.

De correlatie-coëfficiënten tussen de zes dynamiekmaten en de twee 'performance'-maten zijn opgenomen in tabel 2. Hieruit zijn enige interessante

conclusies te trekken. Tussen de groei van de totale werkgelegenheid en de vier dynamiek-maten toetreding, turbulentie en kb- en mkb-fracties is er hoegenaamd geen correlatie. Er moet dus tenminste geconcludeerd worden dat de groei van de totale werkgelegenheid aan de ene kant en de vier dyna-

Tabel 1. Enige dynamiekmaten voor de Nederlandse particuliere sector in de periode 1985-1987

Bedrijfs- klasse (sbi)	Toe- treding 1985- 1987	Turbu- lentie 1985- 1987	Kb- fractie aant. ond. 1987	Groei kb-fr. ond. 1985- 1987	Mkb- fractie werkgh. 1987	Groei mkb-fr. werkgh. 1985- 1987	Export aand. 1985- 1987	Groei totale werkgh. 1985- 1987
20-21	0,011	0,035	0,71	-0,015	0,337	-0,017	0,39	0,020
22	0,045	0,069	0,58	0,011	0,399	0,001	0,71	0,032
23	0,097	0,173	0,76	0,017	0,724	0,006	0,82	0,007
24	0,028	0,054	0,68	0,009	0,823	0,012	0,71	-0,034
25	0,041	0,057	0,71	-0,001	0,849	0,001	0,20	0,030
26	0,018	0,020	0,36	-0,006	0,201	-0,018	0,49	0,112
27	0,036	0,045	0,68	0,002	0,488	-0,002	0,10	0,035
28-30	0,011	0,033	0,39	-0,010	0,090	-0,005	0,73	0,041
31	0,029	0,029	0,48	-0,012	0,434	-0,021	0,48	0,069
32	0,021	0,056	0,54	-0,006	0,445	-0,013	0,25	0,013
33-34	0,035	0,054	0,62	-0,007	0,444	0,003	0,50	0,012
35	0,023	0,025	0,45	-0,008	0,502	0,012	0,64	0,004
36	0,043	0,043	0,58	-0,007	0,114	0,004	0,72	0,077
37	0,036	0,055	0,60	-0,003	0,247	0,004	0,61	0,020
38	0,039	0,062	0,74	0,003	0,661	0,021	0,68	0,012
39	0,058	0,109	0,75	0,001	0,593	-0,024	0,68	0,074
51	0,034	0,059	0,71	-0,011	0,717	0,002	0,02	0,027
52	0,020	0,046	0,74	-0,016	0,726	-0,022	0,02	0,071
61-64	0,050	0,073	0,77	-0,005	0,710	-0,006	0,25	0,040
65-66	0,025	0,055	0,91	-0,002	0,565	-0,013	0,25	0,046
67	0,024	0,044	0,93	-0,004	0,781	-0,010	0,00	0,073
68	0,025	0,038	0,82	-0,009	0,932	-0,005	0,00	0,052
71-72	0,022	0,028	0,68	-0,011	0,522	-0,002	0,37	0,054
73	0,027	0,027	0,58	0,028	0,289	0,003	0,76	-0,094
74	0,031	0,044	0,86	-0,004	0,355	0,012	0,37	0,003
81	0,006	0,006	0,59	-0,015	0,253	0,000	0,01	0,025
82	0,018	0,034	0,89	-0,001	0,245	-0,009	0,09	0,059
83	0,008	0,008	0,86	-0,009	0,859	0,001	0,00	0,048
84	0,089	0,125	0,84	-0,009	0,433	-0,018	0,06	0,111

Bedrijfsklassen: zie beschrijving tabel 3.

Variabelen: a) *toetreding*: gemiddeld aantal jaarlijkse toetreders in de periode 1985 tot 1988, gedeeld door het gemiddeld aantal ondernemingen in dezelfde periode; b) *turbulentie*: gemiddeld aantal jaarlijkse toetreders plus het aantal jaarlijkse uitreders in de periode 1985 tot 1988, gedeeld door het gemiddeld aantal ondernemingen in dezelfde periode. Voor de bedrijfsklassen waarbij het aantal uitreders (verandering in het aantal bedrijven minus het aantal uitreders) negatief wordt (door bedrijfssplitsingen e.d.) is turbulentie gelijk aan de toetreding; c) *kb-fractie aantal ondernemingen 1987*: aantal kleine (werknemers, exclusief nulbedrijven) ondernemingen gedeeld door het totaal aantal ondernemingen in 1987 (excl. nulbedrijven); d) *groei kb-fractie ondernemingen 1985-1987*: gemiddelde groei van c) in de periode 1985 tot 1988; e) *mkb-fractie werkgelegenheid 1987*: werkgelegenheid in midden- en kleinbedrijf d) werknemers, exclusief nulbedrijven) gedeeld door totale werkgelegenheid (exclusief nulbedrijven); f) *groei mkb-fractie werkgelegenheid 1985-1987*: groei van e) in de periode 1985 tot 1988; g) *export aandeel*: gemiddelde export aandeel over de periode 1985 tot eind 1987; h) *groei totale werkgelegenheid 1985-1987*: jaarlijkse groei in de periode 1985 tot eind 1987 (excl. nulbedrijven).

Bronnen: a, b: *Jaarstatistiek van de mutaties van het ondernemingenbestand*, CBS. c t/m f, h: *Statistiek verloonde dagen en lonen*, CBS.

g: input/output tabellen, *Nationale rekeningen*, CBS.

17. Deze uitzonderingen zijn luchtvaart (sbi 75), hulpbedrijven bij het vervoer (sbi 76), communicatiebedrijven (sbi 77) en verhuur van roerende goederen (sbi 85).

Tabel 2. Correlaties tussen de dynamiekmaten van tabel 1

	Toetreding	Turbulentie	Kb-fractie	Groei kb-fr.	Mkb-fractie	Groei mkb-fr.	Exp. aandeel	Groei werkgelg.
Toetreding	1,000							
Turbulentie	0,932*	1,000						
Kb-fractie aant.	0,224	0,290	1,000					
Groei kb-fr.	0,399*	0,379*	0,041	1,000				
Mkb-fractie	0,177	0,248	0,546*	0,054	1,000			
Groeimkb-fr.	0,041	-0,047	-0,028	0,376*	0,092	1,000		
Export-aandeel	0,264	0,252	-0,517*	0,537*	-0,357	0,347	1,00	0
Groei werkgelg.	0,111	0,074	0,106	-0,597*	-0,041	-0,619*	-0,390*	1,000

* Significant op 5%-niveau (tweezijdig).

miekmaten aan de andere kant verschillende zaken weergeven. De correlatie-coëfficiënten tussen de groei van de totale werkgelegenheid en de groei van de kb- en mkb-fracties zijn negatief¹⁸. Het lijkt dus wat overhaast als Van Ark, De Haan en Kouwenhoven de dynamiek van de Nederlandse economie onderzoeken met de werkgelegenheidsgroei. Een hoge performance in termen van werkgelegenheidsgroei lijkt niet samen te gaan met een hoge dynamiek in termen van een groeiend aandeel mkb. Wel kan een periode met hoge dynamiek gevolgd worden door een periode met hoge performance.

Eerdere studies klagen over een gebrek aan dynamiek op de binnenlandse markten. Dit zou dus bevestigd worden door positieve correlatie-coëfficiënten tussen het exportaandeel enerzijds en de zes dynamiekmaten anderzijds. Positieve correlatie-coëfficiënten worden waargenomen tussen het exportaandeel en de groei van de kb- en de mkb-fracties. Dit is een representatie van het fenomeen dat kleine bedrijven snel opkomen in exportmarkten. De correlatie-coëfficiënten tussen het exportaandeel en de kb- en mkb-fracties zijn negatief. Dit is logisch omdat in het algemeen geldt dat kleine bedrijven minder exporteren. De correlatie-coëfficiënten tussen het exportaandeel en toetreding en turbulentie zijn zwak positief. Voor de periode 1985-1987 en met datamateriaal van bijna de gehele Nederlandse economie exclusief het (semi-)overheidsdeel moet voorzichtig geconcludeerd worden dat de 'binnenlandse' sectoren minder dynamisch zijn dan de 'buitenlandse'.

Voorts zien wij in tabel 2 enige positieve correlatie-coëfficiënten die voor de hand liggen. Toetreding en turbulentie zijn zeer hoog gecorreleerd: in markten met veel toetreding is vaak ook veel uitreding. Groei van de kb-fractie en toetreding zijn positief gecorreleerd: toetreding leidt tot groei bij de kleintjes. Tot slot blijkt uiteraard de kb-fractie met de mkb-fractie en hun resp. groeivoeten gecorreleerd te zijn.

Ordering in termen van dynamiek

Het is verleidelijk de 29 bedrijfsklassen te ordenen naar de mate van dynamiek. Immers, daar waar dynamiek het laagst is, dient het meest intensief gestuurd of gestimuleerd te worden. Ten einde de zes dyna-

miekmaten om te vormen tot één enkele geïntegreerde dynamiekmaat moet een weging verzonnen worden. Elke weging is uiteraard arbitrair. Een uiteindelijke ordening in de mate van dynamiek moet dus niet al te absoluut opgevat worden. De geïntegreerde dynamiekmaat wordt als volgt geconstrueerd: per dynamiekmaat worden rugnummers uitgedeeld waarbij het getal 1 wordt gegeven aan de meest dynamische en het getal 29 aan de minst dynamische bedrijfsklasse. Door optelling van deze rugnummers ontstaat een nieuwe volgorde. Deze optelling geschiedt op een gewogen manier: toetreding en turbulentie worden gewogen met een factor 0,5. Zij zijn immers zeer sterk gecorreleerd. De kb- en de mkb-fracties worden ook met 0,5 meegewogen en hun groeivoeten met 1,0. De gedachte is dat groei meer met dynamiek wordt geassocieerd dan niveau. De uiteindelijke volgorde is afgedrukt in tabel 3. De drie meest dynamische bedrijfsklassen zijn de kledingindustrie, die nummer één scoort op zowel toetreding als turbulentie, de instrumenten en optische industrie, die nummer één scoort op de groei van de mkb-fractie werkgelegenheid en de lederindustrie die hoog scoort op de groei van de kb-fractie ondernemingen en de (groei van de) mkb-fractie werkgelegenheid.

Uit tabel 1 blijkt dat de groei van de totale werkgelegenheid in deze drie bedrijfsklassen relatief gering is: respectievelijk 0,7%, 1,2% en -3,4% in de periode van 1985-1987. Hun export aandelen zijn echter met 82%, 68% en 71% zelfs voor industriële bedrijfsklassen erg hoog. De nummer één van de hier voorgestelde dynamiek-hitlijst, de kledingindustrie is ook de nummer één van de exportaandeellijst. De hoge dynamiek van de kledingindustrie is te verklaren uit de hoge modegevoeligheid. Deze gevoeligheid, en dus het risico van onverkoopbare voorraden, geeft een grote druk op de aankooprijzen bij het uitbesteden. Deze druk heeft geleid tot de snelle opkomst van de illegale ateliers in de jaren tachtig. Een uiting van de dynamiek van de kledingindustrie is nu het weer snelle verdwijnen van deze ateliers naar Oost-Europa. De ketenaansprakelijkheid maakt de uitbesteder verantwoordelijk voor afdrachten in de fiscale en premiesfeer en dit kan bij vele ateliers in Nederland niet waargemaakt worden. De hoge dynamiek van de instrumenten en optische industrie en die van de lederindustrie hangen ongetwijfeld samen met de hoge importniveaus in deze industrieën. Sterke buitenlandse concurrentie inspireert tot een hoog vermogen van aanpassing en vernieuwing bij binnenlandse bedrijven.

De drie minst dynamische bedrijfsklassen zijn de aardolie-industrie, die nummer 29 scoort op mkb-fractie werkgelegenheid, de rubber- en kunststof industrie, die met name laag scoort op de (m)kb-fracties en de papierindustrie, die nummer 29 scoort op kb-fractie ondernemingen. Uit tabel 1 blijkt dat de groei van de totale werkgelegenheid in deze bedrijfsklassen vrij hoog is: respectievelijk 4,1%, 6,9% en 11,2% in de periode van 1985-1987. Alleen het exportaan-

18. Wanneer de zeevaart (sbi 73) wordt weggelaten wordt de correlatiecoëfficiënt zelfs -0,7.

deel van de aardolie-industrie is met 73% echt hoog. De lage dynamiek van de aardolie- en de papierindustrie is waarschijnlijk terug te voeren op hun hoge kapitaalintensiteit. Slechts weinig ondernemingen kunnen het benodigde kapitaal genereren. In deze industrieën zijn dan ook relatief weinig spelers met een grote kans op prijs- of marktverdelende afspraken. Het is dan ook niet vreemd dat deze industrieën de warme belangstelling hebben van het Europese anti-kartel beleid.

De rubber- en kunststofverwerkende industrie heeft zeer goed gedraaid in de periode 1985-87. Uit tabel 1 kan worden afgelezen dat zij met een jaarlijkse werkgelegenheids-groei van ruim 11% koploper is. Deze toeleverende industrie heeft geprofiteerd van de trend tot uitbesteding. Deze trend liep synchroon met de trend om het aantal toeleveranciers te verminderen. Dit heeft geleid tot schaalvergroting bij de toeleverende industrie. De resulterende grotere macht van bestaande ondernemingen heeft wellicht tot een verminderde toetreding en turbulentie geleid. De trend om het aantal toeleveranciers te reduceren kan dus nadelig zijn voor de dynamiek van de toeleverende industrie.

Uit de nadere bestudering van deze (tweemaal drie) extremen van de dynamiek-hitlijst blijkt nogmaals dat dynamiek zoals hier gedefinieerd weinig met werkgelegenheids-groei van doen heeft. Er lijkt zelfs een negatieve correlatie te zijn. Wel blijkt opnieuw dat dynamische bedrijfsklassen ook succesvol zijn op exportmarkten. Dit is hoopvol gezien het feit dat dynamiek hier geassocieerd wordt met kleinschaligheid.

Minder hoopvol is het feit dat het werkgelegenheidsaandeel van de drie meest dynamische bedrijfsklassen in de totale Nederlandse industrie slechts 3% is, terwijl dat van de drie minst dynamische bijna 18% is¹⁹. Verdere successen van reeds dynamische bedrijfsklassen zullen geen grote bijdrage leveren aan de huidige werkloosheidsproblematiek.

Tot slot

Er wordt veelvuldig gesproken over de dynamiek van de Nederlandse economie. Dit geschiedt doorgaans vanuit het perspectief dat de marktwerking en de vernieuwingsdrift tekort schieten en verbeterd moeten worden. Refererend aan heel Europa spreekt Van der Zwan zelfs van een hang naar evenwicht en stabiliteit die de vorm aanneemt van verstarring en bewegingsloosheid²⁰. Beleids- en mentaliteitsveranderingen zullen verreichend moeten zijn. Zelfs politici, ongeacht hun kleur, beamen dit in het openbaar.

De eerste vraag moet dus luiden: wat is dynamiek en hoe moet het gemeten worden? Nu is dynamiek, evenals gezondheid en welvaart, een moeilijk duidelijk begrip. Hierboven zijn enige voorbeelden gegeven hoe dynamiek gemeten kan worden. Het is onwaarschijnlijk dat er uiteindelijk een bevredigende ééndimensionale maat voor dynamiek zal worden ontwikkeld en geaccepteerd. In dit artikel ligt de nadruk op aspecten van kleinschaligheid. Dit is een tot nu toe onderbelichte maar essentiële dimensie van dynamiek. In het kleinschalige deel van het bedrijfsle-

Tabel 3. Rangorde van de bedrijfsklassen naar de mate van dynamiek

Rang	bedrijfsklasse	Omschrijving bedrijfsklasse
1	23	kledingindustrie
2	38	instrumenten- en optische industrie
3	24	leder- schoen- e.a. lederwarenindustrie (excl. kleding)
4	25	hout- en meubelindustrie (excl. metalen meubelen)
5	22	textielindustrie
6	74	binnenvaart
7	61-64	groothandel en tussenpersonen in de handel
8	39	overige industrie
9	27	grafische industrie, uitgeverijen
10	37	transportmiddelenindustrie
11	73	zeevaart
12	65-66	detailhandel
13	67	hotels, restaurants, café's e.d.
14	51	bouwnijverheid
15	33-34	basismetaal en metaalproductie-industrie (excl. machines en transportmiddelen)
16	68	reparatiebedrijven voor gebruiksgoederen
17	84	zakelijke dienstverlening
18	36	elektronische industrie
19	83	exploitatie van en handel in onroerende goederen e.d.
20	35	machine industrie
21	82	verzekeringswezen
22	32	bouwmaterialen-, aardewerk- en glasindustrie
23	71-72	spoorwegen en wegvervoer
24	52	bouwinstallatiebedrijven
25	20-21	voedings- en genotmiddelenindustrie
26	81	bankwezen
27	28-30	aardolie-, chemische- en kunstmatige en synth. garen- en vezelind.
28	31	rubber- en kunststofverwerkende industrie
29	26	papier- en papierwarenindustrie

ven ligt veel energie opgeslagen: kleinschaligheid heeft de potentie tot aanpassing, flexibiliteit en vernieuwing. Daarnaast wordt er veel verwacht van het kleinschalige bedrijfsleven bij de bestrijding van de werkloosheid. Immers, waar moet de werkgelegenheid vandaan komen? Het grote bedrijfsleven saneert en de publieke sector voert efficiëntie-operaties uit. Voorts is het kleine bedrijfsleven arbeidsintensiever dan het grote bedrijfsleven. Ten slotte zijn er steeds meer aanwijzingen dat in kleine bedrijven een lagere beloning bestaat voor hetzelfde type arbeid dan in grote bedrijven²¹. Zowel het arbeidsintensieve als de gemiddelde lagere loonvoet van het mkb kunnen beide een bijdrage leveren aan de bestrijding van de werkloosheid.

Roy Thurik

19. A.R. Thurik, structuurveranderingen in de Nederlandse industrie, *ESB*, 4 september 1991, Tabel 2.

20. A. van der Zwan, Europa in een woelige wereld, *ESB*, 23 maart 1994, blz. 260-263.

21. C.M. van Praag en H. Oosterbeek, Anomalie: grotere bedrijven betalen hogere lonen, *ESB*, 25 augustus 1993, blz. 764-768.